

Лев Толстой

ФИЛИПОК

РОО «Азатпай» РА
2015

Улу орус бичиичининг бичиген кыска куучындарын, балдар, мен де бала тужымда јилбиркеп кычыргам. Бу куучындар көп жылдар кайра чүмделген, је Л.Н. Толстойдын укаалу сөзи, јиит үйе таскадар терен шүјлтелү көрүми бүгүнгү күнге јетире бойынын үредүлик учурын јылытпаган. Телекейдин ончо калыктары килемјиге, акчекке, ару күйүнге балдарын таскадып јат. Онын учун кандый лаукту балага бу куучындар јуук ла јилбилү болор деп сананып, мен «Солонгы» журналдын баш редакторыла, Күйлер Эзендикович Тепуковло кожо, кару болчомдор, бу бичикти акту күйүнистен слерге сыйлап јадыс.

Јебрен Алтайдын чындык уулдары ла кыстары болуп өзүгер, јозокту, терен көгүстү, элбек санаалу эл-јоны болуп чыдагар.

**Акту күүнимнен «Капитал» өмөликтин
башкараачызы Аржан Иташев**

Лев Николаевич Толстойдын јүрүми јаркынду ла јилбилү болгон: ол Крымда өткөн јууда турушкан, јорыктаарга сүүген, Ясная Поляна деп бойынын јурт-имениезине јадарга келеле, кере тужине агаш аразыла базып јүретен. Толстой ар-бүткенди сүүген, онын айалгазын јакшы билген, јоктулардын јүрүмин јенгилтерге албаданатан, крестьяндардын балдарын бичик-биликке үреткен: бойы бичиген азбукаларла, бичиктерле балдарды кычырарга ла бичиирге таскаткан, ар-бүткенле, тындулардын кылык-јагыла, ыраак ороондорло таныштырган.

Бу бичиктен сен ар-бүткенди ајарулу шиндеген, өзүмдердин ле тындулардын тыш бүдүмин сөслө јураган куучындар табарын. Олорды бичигенинен бери көп жылдар өткөн, је балдар эмдиге јетире улу бичиичининг кичинек балдарга бичиген јилбилү учуралдарлу куучындарын кычырарга сүүп јат.

ФИЛИПОК

(болгон керек)

Уулчак болгон, ады Филипп. Бир катап бастыра балдар школго барган. Филипп бөрүгин алып, база барарга күүнзеген. Же энези ого айтты:

– Кайдаар барарга турун, Филипок?

– Школго.

– Сен арай кичинек, барба – дейле, энези оны айылда арттырып салды.

Балдар школго жүре берген. Адазы таң эртен агаш аразы жаар барган, энези ишке жүре берген. Айылда Филипок ло печкенин үстинде карган жааназы арткан.

Жааназы уйуктай берген. Филипокко жангыскан кунукчылду боло берерде, ол бөрүгин бедиреди. Бойындыын тапшай салала, адазынын эски бөрүгин кийип, школ жаар ууланды.

Школ журттын тыштында, серкпенин жанында болгон. Качан Филипок бойынын слободазыла* барып жадарда, ийттер оны танып, тийбей тургулады. Же өскө туралардын жанына ла једерде, Жучка чыгара калып үрди, Жучканы ээчий Волчок деп жаан ийт. Филипок качып жүгүрди, ийттер онын кийнинен. Филипок кыйгырып, бүдүрилеле жыгылды. Обөгөн чыгып келе-ле, ийттерди сүреле сурады:

– Сен, шулмузак, жангыскан кайдаар жүгүрип бараадын?

Филипок нени де айтпады, тонынын эдектерин тартып, онон капшай жүгүрди. Школдын жанына жүгүрип келди. Кирнестеде кем де јок, школдо балдардын күүлеген үндери угулат. Филипок коркый берди: «Мени үредүчи сүрүп ийзе, не болор?» Нени эдерин санана берди. Кайра барза – ийт јара тартар, школго кирзе – үредүчинен коркыйт. Школдын жаныла көнөктү барып јаткан үй кижии сурады:

– Ончолоры үренип јадарда, сен мында не турун?

Филипок школ жаар басты.

*Слобода – каланын жанында турган журт

Сенекке киреле, бөрүгин уштып, эжикти ачты. Школдо жык ла толо балдар. Кажызы ла бойынын айдарга сананганын кыйгырат, кызыл шарфту үредүчи ортозыла базат.

– Не болды? – деп, үредүчи Филипоктонг кезем сурады.

Филипок бөрүгиненг тудунып, нени де айтпайт.

– Сен кем?

Филипок унчукпайт.

– Айса сен үскер* бе?

Филипок коркыганына нени де айдып болбойт.

– Айдар күүнинг жок болзо, жан.

Филипок сүүнип айдар эди, же коркыганына тамагы кургап калган. Ол үредүчи жаар көрөлө, ыйлай берди. Үредүчи ого килейле, бажынан сыймап, бу не уулчак деп, балдарданг сурады.

– Бу Филипок, Костюшканын карындажы. Ол туку качаннаг бери школго суранып жат, же энези оны божотпойт. Ол туйказынанг школго једип келген.

– Же, отур тактага, аканнын јанына. Сени школго божотсын деп, эненди сураарым.

Үредүчи Филипокко таныктар көргүзип баштады. Филипок оларды билер болгон, бир эмеш кычырып та ийетен.

– Бойыннын адынды тургузып ий.

Филипок айтты:

– Хве-и - хви, ле-и - ли, пе-ок - пок.

Ончолоры каткырышты.

– Талдама эмтирин! – деп, үредүчи айтты. – Сени кычырарга кем үреткен?

Филипок тынзынып айтты:

– Костюшка! Мен шулумус, мен чүрче ле ончозын аайлап ийгем. Мен өткүре эпчил!

Үредүчи каткырып айтты:

– Сен мактанба, үрен.

Онон ло бери Филипок балдарла кожо школго жүрүп баштаган.

*Үскер – тил жок

КИСКЕЧЕК

(болгон керек)

Вася ла Катя - акалу-сыйынду балдар; олардо киске болгон. Жаскыда киске жылыйып калган. Балдар кискени ончо јерден бедиреген, је таппаган. Бир катап озор алмардын јанында ойноп турала, үсти јанынан чичкечек маараштар угуп ийген. Вася тепкишле алмардын јабынтызынын алдына чыкты. Катя алдына турала, сурап божобойт: «Таптын ба? Таптын ба?» Је Вася ого каруу бербейт. Учында Вася кыйгырды:

- Таптым! Бистинг киске... ол балдарлу; кандый јараш; капшай бери кел! Катя айлына јүгүрип барала, кискеге сүт экелди.

Кискечектер бежү болгон. Озор эмеш чыдайла, туулган толугынан чыгар боло берерде, балдар ак табаштарлу боро кискечекти талдайла, айылга экелген. Энези арткан кискечектерди улуска үлейле, мынызын балдарына арттырды. Балдар оны азырап, оныла ойноп, уйуктаганда койдонып алатан.

Бир катап балдар кискечекти ээчидип, јолдын кырында ойногон.

Салкын јолдогы саламды кыймыктадарда, кискечек саламла ойнойт, балдар дезе ого сүүнет. Онон балдар јолдын јанынан кымыскайак табала, оны јууп, кискечек керегинде ундып та салган.

Кенетийин кемнинг де тынг кыйгызы угулды: «Кайра, кайра!» Көргүлезе, анчы мантадып келетти, онын алдында эки ийт. Озор кискечекти көрөлө,

тудуп алар күүндү. Кискечек, тенегеш, качардын ордына јерге отура береле, белин корчойтып, ийттер јаар көрөт. Катя ийттерден коркыганына кыйгырып ийеле, качып јүгүрди. Вася дезе бар-јок күчиле кискечек јаар тап эдип, ийттерле тен-тай ого јүгүрип келди. Ийттер кискечекти тудуп алар эди, је Вася кискечектин үстине көнгөрө јадып, оны ийттерден бөктөп алды.

Анчы мантадып келеле, ийттерин сүрүп ийген. Вася дезе кискечегин айлына экелген. Онон ло бери ол јаланг јаар барганда, оны качан да бойыла кожо албайтан.

КЫСЧАК ЛА МЕШКЕЛЕР

(болгон керек)

Каламазында толтыра мешкелер жууп алган эки кысчак жанып бараткан.

Олорго темир жолды кечире базар керек болгон.

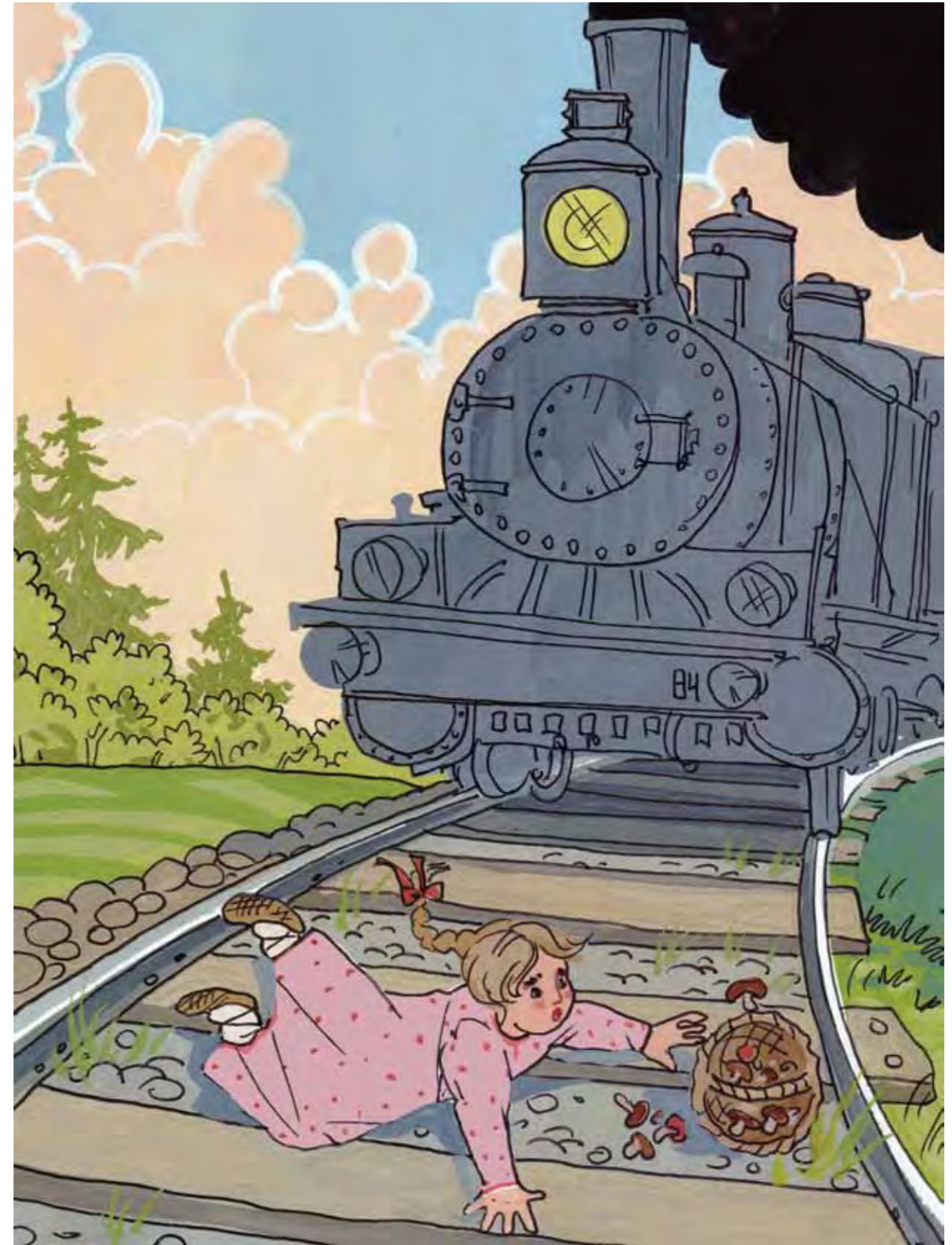
Машина* ыраакта деп сананала, олар чокчойто салып жазаган жолго чыгып, рельстерди ажыра бастылар.

Кенетийин машина күүледи. Жаан кысчак кайра жүгүргөн, кичинеги дезе жолды кечире жүгүрди.

Жаан кысчак сыйнына кыйгырды: «Кайра келбе!»

Машина жууктап, сүреен тыг табыштанарда, кичинек кысчак укпай калган; кайра жүгүр деп айткан болор деп сананган. Ол рельстер ажыра кайра жүгүргөн, бүдүрилеле, мешкелерин ычкынып ийген. Оны жууп жатканча, машина - бу ла жанында. Машинист дезе бар-жок күчиле сыгырат.

*Азыйда паровозты «машина» дешетен

«Мешкелерди чач!» деп, жаан кысчак кыйгырды. Мешкелерди жуузын деп айткан болор деп кичине кысчак сананала, жолло жылат.

Машинист машинаны токтодып болбоды. Ол аайы-бажы жок сыгырып, кысчактын үстиле барды.

Жаан кысчак кыйгырат, ыйлайт. Барып жаткан улус вагондордын көзнөктөрүнөн көргүлөйт. Кысчакла не боло бергенин көрөргө, кондуктор поездтин учы жаар жүгүрди.

Поезд өдө берерде, рельстердин ортозында кыймыктанбай, бажыла санг төмөн жаткан кысчакты ончозы көрүп ийдилер.

Поезд ырай берерде, кысчак бажын көдүреле, тизелене отурып, мешкелерин жууула, эжези жаар жүгүрди.

ЎРЕН-СӨӨК

(болгон керек)

Энези слива садып эжелеле, балдарына обедтин кийинде берерге сананды. Эм тура олар тарелкада жаткан. Ваня качан да слива жибеген учун, улам ла оларды жытап турды. Жип ийер күүни келет. Ол сливалардын жаныла ары-бери базат. Горницада* кем де жок болордо, ол чыдашпай, бир сливаны алган бойынча, жип ийди.

Обедтин алдында энези сливаларды тоолоп көрзө, бирүзи жок. Ол керегинде балдардын адазына куучындады.

Ажанып отурала, адазы айтты:

– Же, балдар, кем де бир сливаны жип салган ба?

– Жок, жибегенис– деп, ончолоры айткан.

Ваня, рак чылап кызарып, база айтты:

– Мен жибегем.

Ол тушта адазы айтты:

– Слердин кемигер де сливаны јип салганы коомой; је керек мында эмес. Коркымчылузы неде дезе, сливалардын өзөгінде үрен-сөөктөри бар. Оны јип билбес кижии үрен-сөөкти ажырып ийеле, бир күннин бажында өлүп калар. Мен оноң коркыйдым.

Ваня куп-куу бололо унчукты:

– Јок, мен үрен-сөөкти көзнөктөң чыгара чачып ийгем.

Ончозы каткырарда, Ваня ыйлай берген.

УЙ

(болгон керек)

Марья деп тул келин бойынын энезиле, алты балазыла јуртаган. Олор јокту да јаткан болзо, калганчы акказыла балдарда сүт болзын деп, буурыл уй садып алгылады.

Јаан балдар Бурёнушканы јаланга апарып кабырар, айылда курсактын арткан-калганыла – јайынтыла азыраар. Бир катап энези уйден јүре берерде, јаан уулы, Миша, полкананг калаш алып јадала стаканды ычкынарда, ол оодыла берген. Энези оны арбаар деп корколо, Миша стаканнын јаан шилдерин өтөккө көмөлө, оокторын јайынтылу табак јаар чачып ийди. Стакан јок болордо, энези Мишананг сурады, је ол нени де айтпаган; керек мынайып ла артып калды.

Эртезинде, тал-түштин кийнинде, энези јайынтылу табакты Бурёнкага салып берди. Көрсө, Бурёнка курсагын јибей, кунукчылду турды. Уйды эмдеерге, јаанакты алдырдылар. Јаанак айтты: «Уй јүрбес, оны этке сойор керек». Уйды сойзын деп, өбөөнди айттыргылады. Тышкары Бурёнушка огыра бергенин балдар угып ийгиледи. Ончолоры печкеге чыгала, ыйлажа берген. Бурёнушканы сойып, эдин ооктоп турала, кејириненг шил тапкылап алган.

Шилдү јайынты ичкениненг улам уй өлгөни билдирди. Миша мыны угала, ачу ыйлап, энезине стакан керегинде куучындады. Энези нени де айтпай, ыйлай берди. Оноң айтты:

- Бурёнушкагысты өлтүрип алдыс, өскөзин садып алар акча јок. Јаш балдар сүт јокко не болор?

Миша ананг тын ыйлай берди. Уйдын бажынанг кайнаткан холодецти

јигилеерде, ол печкенин түшпеди. Ол кажы ла күн түш јеринде Василий таай Бурёнушканын ачык көстөрлү, кызыл мойынду өлү буурыл бажын мүүзиненг тудала, апарып јатканын көрөр болды. Оноң ло бери балдарда сүт јок болды. Јүк ле байрамдарда Марья айылдаштарданг кичинек јыракыга сүт сурап алатан.

Ол јурттынг бир бай эпшизине - барыняга бала алар кижии керек болгон. Карганак кызына айтты:

- Бала алып барадым, божот мени. Сеге де, байла, Кудай балдар чыдарга болужар. Мен, Кудай берзе, уйдын баазын јылына иштеп аларым.

Мынайда ла эттилер. Карганак барыняга сала берди. Марьяга балдарла оноң күч боло берген. Балдар бүткүл јыл сүт јокко јаткан. Јүк кисель ичип, тюря* јип, арык, куу чырайлу јүргүлеген.

Јыл өтти, јаанак айлына бурылып, јирме салкой акча экелди.

- Је, кызым! Эмди уй садып аларыс - деди.

Марья да, балдар да – ончозы сүүнгилейт. Марья ла карганак базарданг уй садып аларга шыйдындылар. Балдарла болзын деп, айылдаш келин-

**Тюря – кваска эмезе сууга калашты јибидип јиир орус албатынын курсагы*

ди айбылагылады, а Захар деп айылдажын олорло кожо барып, уй талдашсын деп айбыладылар. Кудайга мўргўйле, кала жаар атандылар.

Балдар ажанып алала, тышкары чыгып, уйды экелип јаткан ба деп көргўлейт. Уй буурыл болор бо, айса кара болор бо деп, балдар бодоштырат. Оны канайда азыраарын айдыжат. Олор кере тўжине сакыган. Уйды уткыырга, бир беристе* баргылаган. Је бўрўнгўйлеп баштаарда, кайра бурылгылаган. Кенетийин көргўлезе, оромло келип јаткан абрада јаанак отурат, онын кийин көлөсозине коштой мўўзинен буулап салган чоокыр уй базып келетти. Энези оны чырбагалла араай согуп, кийнинен келип јатты. Балдар јўгўрип келеле, уйды көргўлейт. Белетеп алган калашла, өлөңлө азырагылайт. Энези ўйге кирип чечинеле, коларткыш ла уй саар көнөк тудунганча чыкты. Ол уйдын алдына отурып, эмчегин арчыды. «Кудай, алкыш беригер!» дейле, уйды саай берди. Балдар дезе эбиреде отурып, эмчектен чоройлогон сўт көнөктинг кырына тийип, энезинин сабарларынын алдынан шыйтылдап акканын көрөт.

Энези јарым көнөк сўт саап алды.

Энгирде балдарга ичирер сўтти јыракыга урала, артканын погребке тўжўрип салды.

***Беристе** – орус кемјў (верста). 1 беристеде (верстада) – 1, 06 км эмезе 1 км 6 метр

ӨРТ

(болгон керек)

Аш согор өйдө ончо өбөөндөр лө эмеендер ишке барган. Јуртта јўк каргандар ла балдар арткан. Бир турада јааназы ла ўч баркызы арткан. Јаанак печкеге отты салала, амыраарга јада берди. Ого чымылдар отурып, тиштегилеп турды. Ол коларткышла бажын јабала, уйуктай берген.

Баркыларынын бирўзи, Маша (ол ўч јашту болгон), печкенин оозын ачала, аяктын сыныгына косторды салып, сенек јаар чыкты. Сенекте сноптор јаткан. Эмеендер бу снопторды свясла* эдерге белетептир.

Маша косторды сноптордын алдына салала, ўрди. Салам кўйўп баштаарда, ол сўўнип, тура јаар барала, кичинек карындажын, Кирюшканы (ого бўдўн јарым јаш болгон, ол јангы ла базарга ўренип алган), колынан јединип экелеле айтты:

- Көлзөн, Килюска, мен кандый печке ўрўп алгам.

Сноптор кўйўп, тызыражып турды. Ыш сенекти туй алып ийерде, Маша коркыганына тура јаар кайра јўгўрди. Кирюшка бозогого јыгылала,

***Свясла** – сноптор буулар салам толгоктор (жгут)

тумчугыла түртүнип, ыйлай берди. Маша оны турага кийдиреле, бойыла кожо лавканын алдына жажырып алды. Жаанак нени де укпай, уйуктап ла жатты.

Жаан уулчак, Ваня (ого сегис жаш болгон), тышкары болгон. Сенектен ыш чыгып турганын көрөлө, ол жүгүргенче эжикти ачты, ыш өткүрө турага кийдире калып, жааназын ойгосты; же уйқунан алатып калган жаанак балдарды ундыйла, болушка улус кычырып, айылдар сайын жүгүрө берди. Маша бу өйдө лавканын алдында унчукпай отурды; жангыс ла кичинек уулчак кыйгырып ыйлайт, ненин учун дезе, түрткен тумчугы ачийт. Ваня онын кыйгызын угала, лавканын алдын карап, Машага кыйгырды:

– Жүгүр, күйүп каларын!

Маша сенектен жүгүрди, же ыш ла жалбыш ажыра өдөр арга жок. Ол кайра болды. Бу тушта Ваня көзнөкти көдүреле, от деп жакыды.

Качан ол өдө берерде, Ваня карындажын кап алып, ары болды. Уулчак уур болгон учун, аказынын күчи ого жетпейт. Ол ыйлап, Ваняны ийдет. Оны көзнөккө жетиргенче, Ваня эки катап жыгылды. Ваня уулчактын ба-

жын көзнөктөң чыгарала, бойын кийнинен ийдерге турды, же уулчак (ол сүреен коркыган) колдорыла бек тудунып, бир де салбайт. Ол тушта Ваня Машага кыйгырды:

– Бажынан тарт! – бойы дезе кийнинен ийдет.

Анайып олар оны көзнөктөң чыгара тартала, бойлоры да аргаданып алган.

ӨРТ ÖЧÜРЕЕЧИ ИЙТТЕР

(болгон керек)

Калаларда өрт болгондо, тураларда арткан балдарды аргадаар арга жок болот, ненин учун дезе, олар коркыганына жажынып алала, унчукпай отуруп; ыш ажыра оларды көрүп болбозун. Мындый керекке Лондондо* ийттер белетелген. Бу ийттер өрт өчүрөөчилерле кожо жадат. Тура күйе бергенде, балдарды чыгарзын деп, өрт өчүрөөчилер ийттерди аткарат. Лондондо бир андый ийт өрттөн он эки бала аргадаган; онын ады Боб болгон.

Бир катап тура күйе берген. Өрт өчүрөөчилер једип келерде, оларго удур уй кичи туранан чыгара јүгүргөн. Турада эки јашту кызычак артып калган деп, ол ыйлап айткан.

Өрт өчүрөөчилер Бобты божоткон. Боб текпишле чыгара мантайла, ышта көрүнбей калган.

Беш минуттын бажында ол кызычакты чамчазынан тиштенеде, туранан чыгара мантады. Энези кысчагына удур болды. Балазы тирү болгонына сүүнип ыйлайт. Өрт өчүрөөчилер ийтти эркеледип, күйген бе,

*Лондон – англичандардын төс калазы

жок по деп ајыктап турганча, Боб ойто ло тура јаар блаажып турды. Турада база кандый бир тирү неме бар болор деп өрт өчүрөөчилер сананала, оны божодып ийдилер. Ийт тура јаар мантайла, удаган јокто та нени де тиштенип алган чыгып келди. Ол нени экелип јатканын улус көрөлө, каткырыжа берди: ол јаан наадай экелип јатты.

ЭНЕ АДАРУЛАРДЫ КАНАЙДА ТААДАККА ТАБЫП БЕРГЕНИН УУЛЧАК КУУЧЫНДАГАНЫ

(куучын)

Менин таадам жайгыда пчельникте* жадатан. Мен ого келгемде, ол меге мөт беретен.

Бир катап пчельникке келеле, колодолордын ортозыла базып турдым. Мен адарулардан коркыбайтам, ненин учун дезе, осекала** араай базарына таадам мени үредип салган.

Адарулар да меге үренижип калган, чакпайтан. Бир колододо не де кутылдап*** турганын угуп ийдим. Мен таадамнын болчок туразына келеле, укканымды ого айттым.

***Пчельник** – (орус сөс) адарулардын турлузы

****Осека** – адарулар тургузар жер (Л.Н. Толстойдын аңарузы)

*****Кутылдап** – куштар, өскө дө тындулар «кут-кут» деп табыш чыгарганы

Таадам мениле кожо барды, угала айтты:

– Бу колодонун баштапкы ройы* карган эне адарула кожо уча бертир; эмди жаш эне адарулар жарылган эмтир. Олор кыйгырып жат. Эртен олор өскө ройло чыгара учуп баштаар.

Мен таадамнан сурадым:

– Эне адарулар кандый болот?

Ол айтты:

– Эртен кел; Кудай берзе, жангы рой айрылганын көргүзөрем, мөт берерим.

Эртезинде таадама келзем, ол сенекте адаруларлу эки роёвня** илип салтыр. Таадам меге сетка кийдиртеле, оны мойным айландыра арчуулла буулап салды; онон бир адарулу роёвняны алала, пчельник жаар апарды. Онын ичинде адарулар күүлежет. Мен олордон коркып, колдорымды штаныма сугуп алдым; же эне адаруны көрөр күүним келип турарда, таадамнын кийнинен бастым.

Осекада куру колодого таадам базып келеле, тепшини эптеп тургусты, роёвняны ачала, адаруларды тепши жаар кактап ийди. Адарулар тепшиле жылып, колодо жаар күүлежип киргилейт; таадак кичинек жалмушла олорды кыймыктадат.

– Бот, эне-адару! – Таадак жалмуштыла уулаарда, мен кыска канаттарлу узун адаруны көрүп ийдим. Ол ончолорыла кожо жылып, көрүнбөй калды.

Онон таадак мененг сетканы уштыйла, болчок туразы жаар басты. Анда ол меге жаан аякка мөт берди. Мен оны жийле, жаактарымды ла колдорымды уймап алдым.

Айлыма келеримде, энем айтты:

– Ойто ло сени, баштакты, таадак мөтлө азыраган ба?

Мен айттым:

– Мен кече ого жаш эне-адаруларлу колодо табып берген учун, ол меге мөт берген, а бүгүн бис рой отургысканыс.

***Рой** – адарулардын билези

****Роёвня** – бөслө туй тартып салган калама. Жангы туулган адаруларды озо баштап ары отургызып жат, онон жангы колодого көчүрүп жат.

КУШКАШ

(болгон керек)

Серёжанын чыккан күни болгон, ого көп жүзүн-базын сыйлар сыйлагылаган: юлалар да, аттар да, журуктар да. Же энг баалу сыйды, куштар тудар шүүнди, таайы сыйлады. Шүүн мынайда эдилген: рамканын ичине жалбак агашты коңдырала, шүүнди кайра салып койтыр. Жалбак агаштын үстине үренди төгөлө, тышкары чыгарып сал. Кушкаш учуп келеле, жалбак агашка отурып ла ийзе, агаш келтес эдер, шүүн бойы ла жабыла берер. Серёжа сүүнеле, шүүнди көргүзерге, энезине жүгүрип келди.

Энези айтты:

– Жаман ойынчык. Куштар сеге не керек? Сен оморды не кыйнаарын?

– Мен оморды клеткаларга отургузарым. Омор кожондоор, мен дезе оморды азыраарым.

Серёжа үренди алала, жалбак агашка урып, шүүнди садка апарып тургусты. Куштар учуп келерин сакыды. Же омор Серёжанан коркып, шүүнге жууктабайт. Серёжа шүүнди арттыргызала, ажанып барды. Ажанала келер болзо, шүүн жабылып калган, ичинде куш канаттарыла талбынат. Серёжа сүүнди, кушты тудала, айлына экелди.

– Эне! Көрзөөр дө, мен куш тудуп алдым. Бу, чын ла, тоорчык! Онын жүреги кандый тынг согулат.

Энези айтты:

– Бу жаңалбай. Оны кыйнабай, божодып ий.

– Жок, мен оны азыраарым, сугарарым.

Серёжа жаңалбайды клеткага отургысты. Эки күн ого үрен, суу берди, клетканы арчыды. Үчинчи күнде Серёжа жаңалбай керегинде ундып, суузын да солыбады. Энези ого айдат:

– Көрдинг бе, сен кужынды ундып салган. Божодып ийзенг, артык болор.

– Жок, мен ундыбазым. Эмди ле суу урала, клетканын ичин арчырым.

Серёжа клеткага колын сугала, оны арчып баштаарда, жаңалбай коркып, клеткага согула берди. Серёжа клетканы арчийла, сууга барды. Ол ундыйла, клетканы бөктөбөгөнүн энези көрөлө кыйгырды:

– Серёжа, клетканы жап! Кужынг чыгара учала, өлтүре согулып калар!

Энези айткалакта, жаңалбай эжикти табала сүүнип, канаттарын жайала, көзнөк жаар учты. Же шилди аярбады, шилге табарала, көзнөктин бозогозына келип түшти.

Серёжа жүгүрип келеле, кушты клеткага сукты. Жаңалбай тирү болгон, же канаттарын божодо салып, төжине жадала, уур тынат.

Серёжа оны көрүп-көрүп, ыйлай берди.

– Эне! Мен эмди нени эдейин?

– Эмди нени де эдип болбозын.

Серёжа кере түжине клетканан ырабай, жаңалбайды аыктайт. Жаңалбай ол ло көнкөрө жаткан бойы уур, түрген тынат. Серёжа уйуктап барарда, жаңалбай тирү болгон. Ол узак уйуктап болбой жатты. Көзин јумуп ла ийзе, ого тынастап жаткан жаңалбай көрүнөт. Эрте тура Серёжа клеткага базып келеле көрзө, жаңалбай буттарын кымый тартала, көжүп калган чалкойто жатты.

Онон ло бери Серёжа качан да куш тутпаган.

КАРГАН ТААДАК ЛА БАРКЫЗЫ

(куучын)

Таадак тын карый берген. Буттары онын базылбас, көстөри көрбөс, кулактары укпас, тиштери жок болгон. Ол ажанганда, курсак оозынан кайра агып турат. Уулы ла келди оны столго отургыспай, печкенин кийинде азырап турды. Бир катап ого курсакту аяк апарып бердилер. Ол оны жылдырып жадала ычкынып, оодып ийди.

«Айылда ончо немени үрөп, аяктарды оодып жадаар. Эмди жайынтынын тепшизине курсакты урарым» – деп, келди карганакты арбады.

Карганак жүк ле үшкүрди, нени де айтпады.

Бир катап эмеген-өбөгөн көрзө, олордын уулчагы жарчагаларла ойноп, та нени де узанып отурды. Адазы сурады: «Миша, сен нени эдип турун?» Миша айтты: «Мен, ада, жайынтынын тепшизин эдип жадым. Слер энемле карый берзер, слерди бу тепшинен азыраарым».

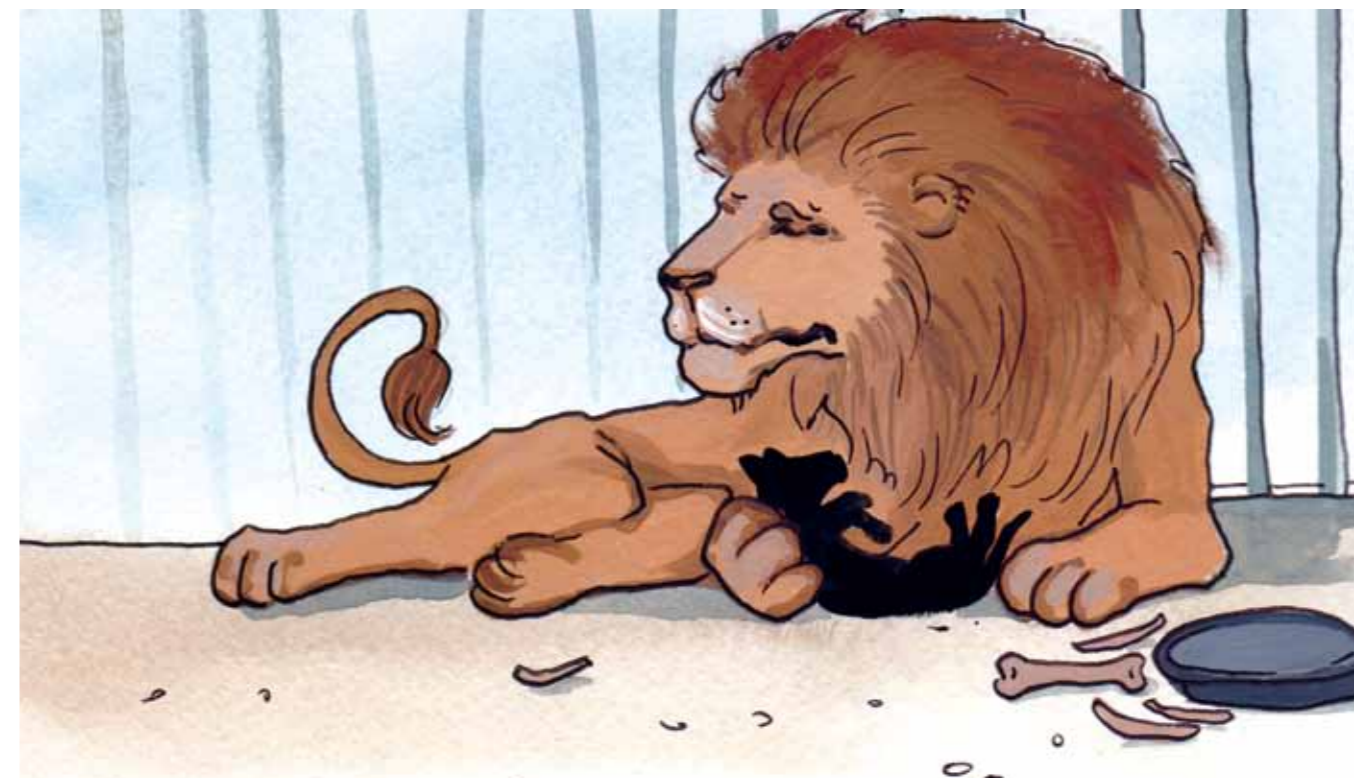
Мишанын адазы ла энези бой-бойына көрөлө, ыйлажа берди. Карганакты жаман көргөнине олар уялала, оны столдо азырап, кичееп жүрөп болдылар.

АГАШ АРАЗЫНА ЖҮРЕЛЕ, КАНАЙДА ЖАЛКЫНГА УЧУРАГАНЫ КЕРЕГИНДЕ УУЛЧАКТЫН КУУЧЫНЫ

(болгон керек)

Кичинек болорымда, мени агаш аразына мешкеледип ийгилеген. Агаш аразына једип, мешкелерди јуујла, јанарга турдым. Кенетийин карануй бололо, жаңмыр жаап, тенгери күзүреді. Мен коркыганыма јоон эрменнинг төзіне отура бердим. Јалкын јалт этти. Өткүре жарык јалкыннан көстөрим ачий берерде, јумып ијдим. Менин үстимде та не де тызырап, күзүрей берди; оноң та не де бажыма сокты. Мен јыгылала, јааш токтогончо јаттым. Билинип келзем, ончо агаштардан тамчы тамат, куштар кожондойт, Күн ойнойт. Јоон эрмен сынып калтыр, төңөжинен ыш чыгат. Мени айландыра эрменнинг такпайы јатты. Кийген кийимим бастыра үлүш, әдиге јапшынып калган; бажымда боп-болчок тижик әмештен оорып турды. Бөрүгимди табала, мешкелеримди тудунып, айлым јаар јүгүрдим. Айылда кем де јок; мен калаш алала, печкенин үстине чыктым. Ойгонып келеле көрзөм, менин мешкелеримди каарала, столго тургузып, јиирге тургылаган әмтир. Мен кыйгырдым: «Слер мен јокко ажанарга ба?» Олор ајдат: «Не ујуктап јадырын? Түрген кел, ажан».

АРСЛАН ЛА ИЙДИЧЕК

(болгон керек)

Лондондо казыр тындулар көргүскенде, көргөни учун акча әмезе казыр тындулар азыраарга, ийттер ле кискелер алгылайтан.

Бир кижинин казыр тындулар көрөр күүни келген; ол тышкары јүрген ийдичекти тудала, андар туткан јер јаар экелген. Оны көрөргө кийдиреле, ийдичекти арсланга чачып бергилеген.

Ийдичек куйругын кымынала, клетканын толугына јапшына берген. Арслан ийтке јууктап, оны јыттаган.

Ийдичек чалкойто јадала, табаштарын көдүрип, куйругын булгайт.

Арслан оны табажыла антарып ийген.

Ийдичек секиреле, кийин буттарына турып алды.

Арслан бажын ары-бери әдип, ийдичекти ајыктайт, бир де ого тийбейт.

Әэзи арсланга эт чачып берерде, арслан бир әмежин үзе тартала, ийдичекке артырып салган.

Әнбирде арслан ујуктаарга јада берерде, ийдичек онын јанына јадып, онын табажына бажын салып алды.

Онон ло бери ийдичек арсланла кожо бир клеткада јаткан. Арслан бойынын курсагын јип, ого тийбеген, оныла кожо уйуктап, кезикте ойноп то туратан.

Бир бай кижии андар көрүп келеле, ийдин танып ийген; ол ийдин берзин деп сураган. Андардын ээзи ийдичекти клетканан чыгарарга јадарда, арслан тиштерин ырсайтып, ыркырана берген.

Анайда ла ийдичек арсланла кожо бир клеткада арткан.

Бир жылдын бажында ийдичек оорыйла, өлүп калган. Арслан курсак јибей, ийдичекти јыттап, јалап, табаштарыла кыймыктадып турган.

Оны өлүп калган деп билеле, кенетийин ол санг өрө секирди, түгин атрайтып, куйругыла јалмаштарына согунды. Онон клетканын керемине* калыйла, күрчекти ле полды кемирген.

Ол анайда кере түжине клетканын ичиле ары-бери согулып огурган, онон өлү ийдичектин јанына јадып, токынай берген. Ээзи өлү ийтти чыгарарга турарда, арслан кемди де ого јууктатпады.

Арсланга өскө ийдичек берзе, ол бойынын ачу-коронын ундыыр деп ээзи сананала, онын клетказына тирү ийтти божоткон; је арслан тургуза ла оны јара тартып ийген. Онон ол өлү ийдичекти табаштарыла кабыра тудала, беш күн јаткан.

Алтынчы күнде арслан өлүп калган.

*Керем - озогы алтай сөс; эмди «стене» деп айдадыс

ҮЧ АЙУ

(чөрчөк)

Бир кысчак айлынан чыгала, арка жаар барган. Ол аркада аза берген. Жанар жолун бедиреп таппай салала, агаш аразындагы кичинекей турага келди.

Эжик кайра ачык болгон: ол эжиктен көрзө, турада кем де жок. Кысчак турага кирди. Бу турада үч айу журтаган. Бир айу адазы болгон, онын ады Михаил Иваныч. Ол жаан, желмер болгон. Экинчиси эне-айу болгон. Ол эмеш кичинекей болгон, онын ады – Настасья Петровна. Үчинчиси кичинекей бала айучак болгон, онын ады – Мишутка. Айулар үйдө жок – олар арка жаар сооттоп баргылаган.

Тура эки кышту болгон: бирүзи ажанар кып, экинчиси уйуктаар кып. Кысчак ажанар кыпка киреле көрзө, столдын үстүндө жармалу үч аяк турган. Баш-

тапкы аяк сүрекей жаан, ол Михайло Иванычтын; экинчиси эмеш кичинекей аяк, ол Настасья Петровнанын; үчинчиси, кичинекей көк аяк, Мишутканын. Кажы ла аяктын жанында калбак жаткан: жаан, орто ло кичинекей.

Кысчак эн жаан калбакты алала, эн жаан аяктан жарма ичти; онын орто калбакты алала, орто аяктан ичти; онын кичинекей калбакты алала, көк аяктан ичти; Мишутканын жармазы ончозынан жакшы деп билдирди.

Кысчактын отурар күүни келген. Көрзө, столдын жанында үч отургыш: бирүзи жаан – Михайло Иванычтын, экинчиси эмеш кичинекей – Настасья Петровнанын, үчинчиси көк жастыкту кичинекей отургыш – Мишутканын. Ол жаан отургышка чыгала, жыгыла берди; онын ортон отургышка отурды, анда эпжок болды; онын кичинекей отургышка отурала, каткыра берди, сүреен жакшы эмтир. Кысчак көк аякты алала, тизезине салып аяндды. Жарманы үзе ичеле, отургышка отура жайканды.

Отургыш сынды, ол жыгыла берди. Ол өрө турала, отургышты тургузып, өскө кыпка кирди. Анда үч орын турган: бирүзи жаан – Михайло Иванычтын, ортоны – Настасья Петровнанын, кичинекей – Мишеньканын. Кысчак жаанына жатты, ол өткүрө элбек болгон; ортонына жатты, ол өткүрө бийик болгон; кичинекейне жадарда, орын ого өп-ой болордо, ол уйуктай берген.

Аштап калган айулар жангылап келеле, ажанарга күүнзедилер. Жаан айу аягын алып көрөлө, коркышту үниле огырды: «МЕНИНГ АЙАГЫМНАН КЕМ ИЧКЕН?»

Настасья Петровна аягын көрөлө, эмеш араай огырды: «МЕНИНГ АЙАГЫМНАН КЕМ ИЧКЕН?»

Мишутка куру аягын көрөлө, чичке үниле кыгзыды: «МЕНИНГ АЙАГЫМДА ЖАРМАНЫ КЕМ ҮЗЕ ИЧКЕН?»

Михайло Иваныч отургыжы жаар көрөлө, коркышту үниле огырды: «КЕМ МЕНИНГ ОТУРГЫЖЫМА ОТУРАЛА, ТУРГАН ЖЕРИНЕН ЖЫЛДЫРГАН?»

Настасья Петровна отургыжы жаар көрөлө, эмеш араай огырды: «КЕМ МЕНИНГ ОТУРГЫЖЫМА ОТУРАЛА, ТУРГАН ЖЕРИНЕН ЖЫЛДЫРГАН?»

Мишутка сынык отургыжы жаар көрөлө кыгзыды: «КЕМ МЕНИНГ ОТУРГЫЖЫМА ОТУРАЛА, ОНЫ СЫНДЫРГАН?»

Айулар өскө кыпка келгиледи.

«КЕМ МЕНИНГ ТӨЖӨГИМЕ ЈАДАЛА, ОНЫ УЖАП САЛГАН?» – деп, Михайло Иваныч коркышту үниле огырды.

«КЕМ МЕНИНГ ТӨЖӨГИМЕ ЈАДАЛА, ОНЫ УЖАП САЛГАН?» – деп, Настасья Петровна эмеш араай огырды.

Мишутка дезе кичинек отургышты тургузып, бойынын орыны жаар чыгып жадала, чичке үниле кыгзыды: «КЕМ МЕНИНГ ТӨЖӨГИМЕ ЈАТКАН?»

Кенетийин ол кысчакты көрөлө, оны, кезип турган чылап, чынгыра берди: «Бу жадыры! Тут, тут! Бу жадыры! Бу жадыры! Ай-аай! Тут!»

Ол оны тиштеерге сананды. Кысчак көстөрүн ачып ийди, айуларды көрөлө, көзнөк жаар жүгүрди. Көзнөк ачык болгон, ол көзнөктөн чыгара калыйла, жүгүре берген. Айулар ого жетпеген.

ЕМЕЛЬЯН ИШЧИ ЛЕ КУРУ БАРАБАН

(чөрчөк)

Бир айылда Емельян жалданып иштеген. Бир катап Емельян жалаңла Бишке барып жаткан. Көрзө, алдында бака секирет; ол арай ла болзо онын үстине баспады. Ол оны алтай базала, анан ары барды. Кенетийин угуп турза, кийин жанында кем де оны адап токтотты. Емельян кайра көрзө – жаражай-кыс.

– Емельян, сен не кижин албайдын? – деп, ол сурады.

– Мен кижини канай аларым, эрке кыс? Менде не де жок, кем де меге барбас.

– Мени ал. Сен мени сүүй бердин не – деп, кыс айтты.

– Мен сүүнип алар эдим, же бис кайда жадарыс?

– Өскө сананар неме жок по? Көп иштеп, ас уйуктап турзаас, кийимдү де, курсакту да болорыс.

– Мен жөп. Кайдан барарыс?

– Кала жаар барарыс.

Кыс оны каланын кырында турган болчок турага эжелди. Олор анда журтай берген.

Бир катап каан каланын тышты жаар барып жатты. Болчок туранын жаныла өдүп жадарда, Емельянын үйи оны көрөгө чыгып келген. Онын жаражын көрөлө, каан кайкады. Ол колясказын токтодоло, Емельянын үйинен сурады:

– Мындый жаражай кайда чыккан? Сен кем?

– Емельян деп жоктунын үйи.

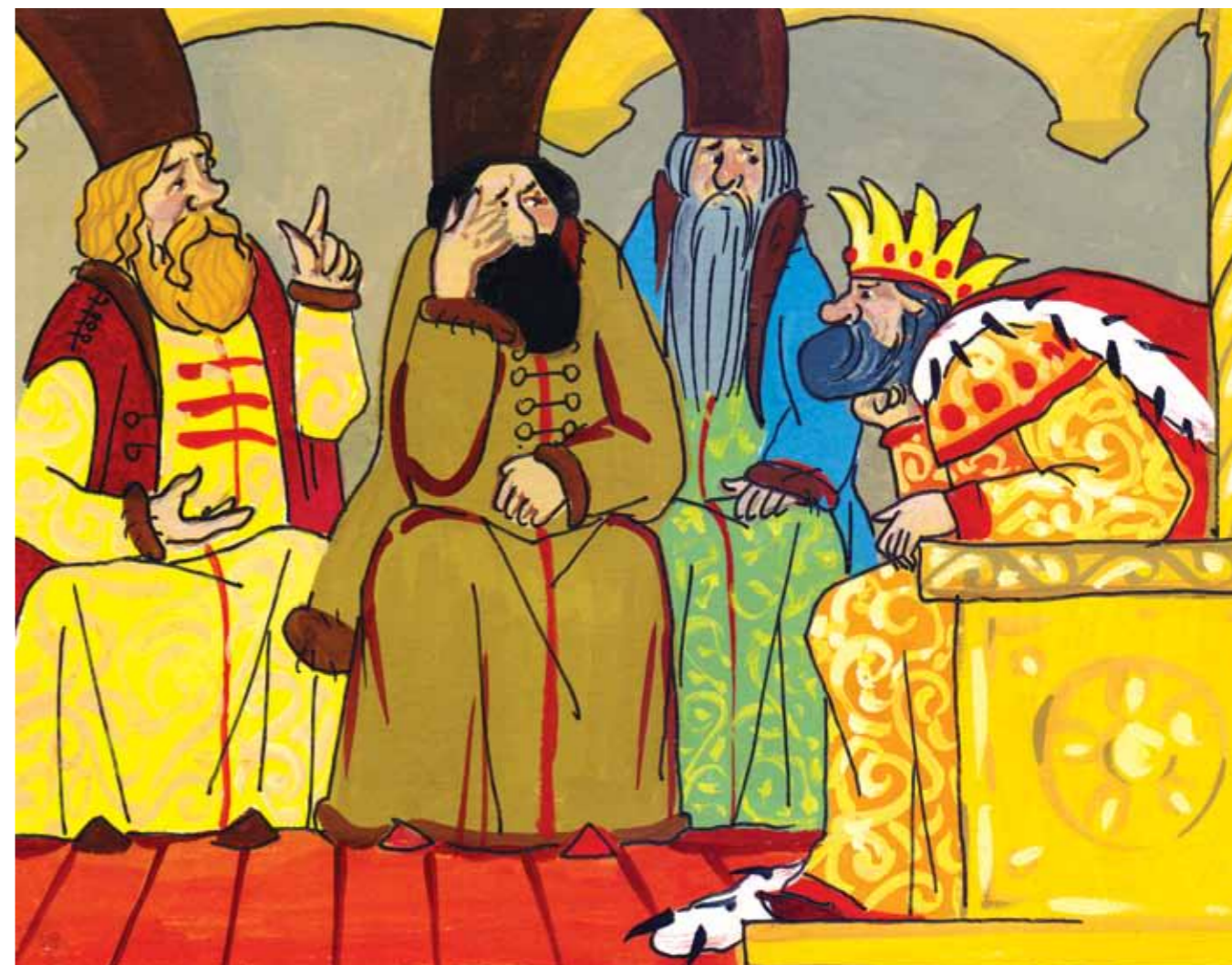
– Мындый жаражай бойун жоктуга не барган? Сеге кааннын үйи болор керек.

– Эрке сөзөөр учун быян. Меге жоктула да кожо жакшы.

Каан анан ары атанып, өргөзине једип келди. Емельянын үйи санаазынан бир де чыкпайт. Түниле уйуктабай, жаражайды айрып алар сүме бедиреди. Је ол кандый да сүме табып болбой салала, жалчыларын кычырып, сүме тапсын деп жакарды. Јалчылары каанга айдышты:

– Емельянди ишчи эдип ал. Бис оны ишле кинчектеп саларыс, үйи тул артар. Ол тушта оны аларын.

Каан анайда ла этти. Элчилери Емельянга келеле айдышты:

– Үйинге кожо кааннын өргөзінде жадып, дворник болуп иштеерин.

– Канайдар, баратан турун. Түжиле иштеп, түнде меге келип турарын – деп, үйи Емельянга айтты.

Емельян өргөгө келерде, кааннын приказчиги сурады:

– Сен үйин жокко жагыскан не келген?

– Мен оны не ээчидетем. Онын айлы бар – деп, Емельян каруу берди.

Кааннын өргөзінде Емельянга берген иштинге кеми эки кижиге келижер. Је, арга јокто, качан да түгенбегедий ишке ол көмүле берди. Көрзө, энирге јетпей, ижи түгене берди. Приказчик оны көрөлө, эртезинде ишти төрт катапка көптөдип ийди.

Емельян жанып келзе, айылдын ичи ару, жылу, курсак белен болды. Үйи бөс согуп, өбөөнин сакыйт. Өбөөнин азырайла, иш кандый деп сурады.

– Коомой. Кижининг күчи жетпес иш бергиледи. Олор мени ишле кинчектеерге турган болор – деп, Емельян айтты.

– Сен иш керегинде сананба, көп эттим бе, көп артты ба деп, кайра да көрбө, ичкери де аяктыба. Жаңыс ла иште. Ончозы ойинде бүдүп калар.

Емельян жадып уйуктады. Таң адарда, ойто ло ишке барды. Иштеп баштайла, бир де катап кайра көрбөди. Көрзө, иш түгенип калтыр. Жарык энгирде жанып келди.

Емельянга ишти там ла там кожуп тургулады. Ол ижин ойинде түгезип, айлына конорго жанып ла турат. Бир неде ле өдө берди. Кааннын жалчылары Емельянды кара ишле кинчектеп болбозын көргүлөп, ого чүми жаан иштер берер дешти. Онызы да келишпеди. Агашла да, ташла да, темирле де иштеер иш бергилезе, Емельян ижин ойинде ле түгезет, үйине жана берет. База бир неде ле өтти. Каан жалчыларын жууп айтты:

– Мен слерди тегин азырап тургам ба? Эки неде ле өтти, эткен неме герди көрбөдим. Емельянды ишле кинчектеп салар болгоноор, же ол күнүн ле кожондоп жанат, мен оны көзнөктөн көрөдим. Айса слер мени шоодып турганаар ба?

– Бис озо баштап оны кара ишле кинчектеп саларга албадан дыс, же ол алдырышпады. Нени ле этсе, жалмушла жалмап тургандый, арыбырын да билбес. Онон чүми жаан иштер бергенис. Ого онын санаа-указы жетпес деп бодогон ыс. Мында да келишпеди. Ончозын аайлаган, эткен турар. Мындый ийде ого кайдан келип жат?! Айса болзо, ол бойы эмезе онын үйи тармы билер улус – деп, кааннын жалчылары актанып тургулады. – Ол бистинг күүниске тийип калды. Эмди бис ого качан да күчи жетпес якылта берерис. Ол бир күннин туркунына жаан серкпе тудар учурлу. Емельянды алдыртала, өргөөннин одо жына жаан серкпе тутсын деп жакы. Тудуп болбозо, сөс укпаган деп, бажын кезип саларын.

Каан Емельянга элчи ийди.

– Бот, сего якылта: эртенги энгирге жетире өргөөмө одоштой жаан серкпе тударын. Тудуп салзан – кайралдаарым, тудуп болбозон – тынынды кый арым.

Кааннын сөзин угала, Емельян жанды. «Же, божогоным ла бу туру» деп сананып, үйине келеле айтты:

– Же, үйим, белетен, көс лө көрөр жер жаар качаак. Онон өскө кызыл ты ныс кыйылар.

– Качарга да белен болуп, не мынайда корко бердин? – деп, үйи сурады.

– Канай коркыбас? Бир ле күнге жаан серкпе тутсын деп, каан жаарган. Тудуп болбозом, бажынды кезип саларым деп кезетти. Ой барда, качар керек.

Бу куучынды үйи жаратпады.

– Каанда солдаттар көп, олор кайдан ла тудуп алар. Онон качып болбозын. Күч барда, сөсти угар керек.

– Күчин жетпес болзо, канча да кире ук, не де болбос.

– И... өрөкөн! Комыдаба, ажанала, төжөккө жат. Эртен эрте тур, ончозы ойинде эдилеп калар.

Эртен тура үйи Емельянды ойгозып айтты:

– Бар, серкпени учына жетире тут; бу сего кадулар ла маска. Сего бир күннин ижи артты.

Емельян калага келеле көрзө, чын ла, тепсеннин ортозында жетире тудулбаган жаңы серкпе туру. Арткан-калган ишти Емельян энгирде учына жетирип салды.

Каан ойгоноло көрзө, жаан серкпе бүдүп калтыр. Емельян базып, анда мында кадулар кадайт. Жаан серкпеге каан сүүнбеди, ненин учун дезе, ол Емельянын тынын кыйып болбос, үйин айрып алар амадузы бүтпеген.

Каан жалчыларын ойто ло кычырды:

– Бу да якылтаны Емельян жеңил бүдүрип салды, тынын кыйар арга быс жок. Уур якылта сананып табар керек. Таппазаар, тындараарды кый ып саларым.

Жалчылар якылтаны сананып табала, каанга жетирдилер:

– Емельян суу этсин. Öргөөни айландыра аккан сууда керептер жүзүп турзын деп айт.

Каан Емельянды алдырала, жаңы керекти жакып айтты:

– Сен бир ле күнге жаан серкпе туткан болзон, бу да керекти бүдүрип саларын. Менин якылтам эртенге жетире бүдүп калар учурлу. Бүтпезе, бажынды кезерим.

Емельян санааркап, жаан кунукка бастырган үйине келди.

– Не кунуктын? Каан ойто ло якылта берди бе? – деп, үйи сурады.

Емельян ончозын куучындап берди.

– Качар керек – деп, ойто ло айтты.

– Солдаттардан качып болбозын. Кайдан ла тапкылап алар. Кааннын сөзин угар керек – деп, үйи айтты.

– Уксан да, бүдүрип болбозын.

– И... өрөкөн, санааркаба. Ажанала, уйуктаарга жат. Эрте турзан, ончо белен болор.

Емельян уйуктаарга жатты. Эртен тура үйи оны ойгозып айтты:

– Бар, үзе белен. Жаңыс ла өргөөгө одоштой пристаньда түзелбеген төстөк бар, жаан темир күрекке оны түзедип сал.

Емельян өргөөнүн жанына келеле көрзө, өргөөни айландыра суу, анда керептер жүскүлейт. Өргөөгө одоштой пристаньга базып келеле, ол күдреш жерди түзетти.

Каан ойгоноло көрзө, суу болбогон жерде – суу, анда керептер жүзет, Емельян темир күрекке күдреш жерди түзөдөт. Кааннын жүреги жимирей берди; ол сууга да, керептерге де сүүнбеди, Емельянын тынын кыйып болбозына ачуурканды. Бойунда сананды: «Кандый ла керекти Емельян бүдүрүп салат. Эмди канайдар?»

Жалчыларын жууду, ойто ло ончолоры сананат.

– Емельянын күчи жетпес керекти табыгар. Бистин сананып тапканысты ол үзе бүдүрдү. Онын үйин мен айрып болбозым.

Кааннын жууктары сананды ла сананды, учунда сананып тапкылады. Каанга келеле айдышты:

– Емельяндү алдырала айдарыс: «Барар жерди билбезин, же ары бар, экелер немени билбезин, же оны экел». Ол кайдаар ла барза, айдарын: «Тескери барган». Нени ле экелзе, айдарын: «Өскө неме экелген». Ол тушта онын тынын да кыйарга жараар, үйин де айрып аларыс.

– Сүреен санаалу болтыраар – деп, каан сүүне берди.

Емельян келерде, ол айтты: «Барар жерди билбезин, же ары бар, экелер немени билбезин, же оны экел. Экелбезен, бажынды кезерим».

Емельян үйине келеле, кааннын айтканын жетирди. Үйи санана берди.

– Же, кааннын бажын базарга жаткылаган эмтир. Эмди жазап сананар керек.

Үйи отурды-отурды, сананды, оноң өгөөнине айтты:

– Ыраак жерге барарын, бистин жаанакка, тегин эрлердин, жуучылдардын жебрен энезине. Оноң килемжи сураар керек. Ол сеге нени-нени берзе, көндүрө ле өргөөгө кел, мен анда болорым. Олордын колы меге де жедетен эмтир. Олор мени жүк удурумга сенен айрыыр. Жаанактын айтканын бүдүрзөн, мени аргадап аларын.

Үйи өгөөнүн жолго белетейле, баштык ла ииргиш берип айтты:

– Бу мыны ого бер. Мыны көрөлө, сен менин өгөөним деп, ол билип ийер.

Ўйи жолды көргүзип берди. Емельян барып жадала, жуучыл эп-сүмеге үренип жаткан солдаттарга туштады. Емельян оларды эмеш көрүп турды. Солдаттар амыраарга отура берерде, Емельян базып келеле сурады:

– Барар жерди билбезин, же ары бар деген жер кайда? Эжелер немени билбезин, же оны экел дезе, оны кайдан алар, карындаштар, слер билереер бе?

Мыны угала, солдаттар кайкап сурады:

– Оны бедиреерге, сени кем ийген?

– Каан.

– Солдат жүрүмис башталганынан ала барар жерди билбезин, же ары бар деп жерден барып ла жадырыс, же ого једип болбодыс. Эжелер немени билбезин, же оны экел деген немени бедиреп ле жадыс, же оны табыш болбодыс. Сеге болужып болбозыс – деп, солдаттар айдышты.

Емельян эмеш отурала, анан ары барды. Барды-барды, аркага келди. Аркада болчок тура турды. Турада карган эмеен – тегин эрлердин, жуучылдардин јебрен энези күдели иирет, сабарларын оозындагы чилекей-ле эмес, көзинин жажыла јибидет. Емельянды көрөлө кыйгырды:

– Не келген?

Емельян ого ииргишти береле, үйим ийген деп айтты. Ол ло тарый карганак јымжайла, Емельянга сурактар берди. Емельян ого жүрүмин бажынан ала куучындады: канайда ол кижии алганын, калага барып јуртаганын, кааннын дворниги болуп өргөдө иштегенин, јаан серкпе тутканын, керептерлү суу эткенин, «Барар жерди билбезин, же ары бар, эжелер немени билбезин, же оны экел» деген кааннын јакылтазын.

Куучынды учына јетире угала, карганак ыйын токтотты. Бойында ла кими ректенип турала айтты:

– Ой келди ошкош. Је, уулым, отур, ажан.

Емельян ажанып божордо, эмеен ого болчойто орогон учук берип айтты:

– Учук тоолонгон јер јаар бар. Ыраак барарга келижер, талайга јетире. Талайдын јарадында јаан кала турар. Каланын кырында турган турага келеле, конорго суран. «Эжелер немени билбезин, же оны экел» деген немени мынан ла бедире.

– Мен оны канайда таныырым, јаанак? – деп, Емельян сурады.

– Ада-энезинин сөзинен артык угуп турган неме ол болор. Оны туткан ла бойынча, каанга апар. Каан айдар: «Өскө неме экелген». Сен ол тушта айт: «Өскө неме болзо, оны оодып салар керек». Оны суунын јарадына

апарала, оодо соголо, сууга чачып ий. Ол тушта үйинди де бурып аларын, менин көзимнин жажын да токтодорын.

Јаанакла эзендежеле, Емельян орогон учукты тоолотты. Учук тоолонуп-тоолонуп, оны талайга экелди. Онын јаказында – јаан кала. Кырында – бийик тура.

Емельян эрте турала угуп јатса, адазы уулын ойгозып, одын јарып экелзин деди. Је уулы онын сөзин укпай айдат:

– Эмеш эрте, оноң јарарым.

Оноң печкенин јустинде јаткан энези айтты:

– Бар, уулым. Аданнын сөөк-тайагы оорып, бойы баратан ба?

Уулы ээриндериле бачылдадып ийеле, ойто ло уйуктай берди. Ол уйуктай ла берерде, тышкары та не де күлүреп, тазырады. Уулы тура јүгүреле кийинди, чыгара јүгүрди. Ада-энезинин сөзин укпаган уул нени укты деп билерге, күлүреген немени көрөргө, Емельян да тура јүгүрип, уулдын кийнинен чыкты.

Емельян көрзө, оромло кижии базат, онын койнында тегерик неме, ол оны агашла согот. Бу күлүреп турган немени уул уккан болтыр. Емельян јүгүрип келеле, ол немени ајыктады. Көргөжин, ол күп ошкош тегерик, эки кырын тереле тартып салган. Онын ады не деп сурады.

– Барабан – дешти.

– Ол куру ба?

– Куру – дешти.

Емельян кайкап, оны ого берзин деп сурады. Олор бербеди. Эмди Емельян оны сурабай, барабан соккон кижинин кийнинен базат. Кере түжине басты. Барабан соккон кижии уйуктаарга јада берерде, Емельян барабанды алала качты. Јүгүрди-јүгүрди, бойынын калазына једип келди. Айлына келзе, үйи јок. Оны эртезинде ле каанга јетиргилептир.

Емельян өргөөгө келеле, бойы керегинде каанга мынайда айтсын деди: «Барар јерди билбес, је ары барган кижии келди, экелер немени билбес, је оны экелген кижии келди деп айдыгар». Каанга мыны јетиргиледи. Каан оны эртен келзин деди. Каанга бу сөстөрдии јетирзин деп, ойто ло катап Емельян некеди.

– Ол нени сураган, мен оны экелдим. Каанды бери чыксын, оноң өскө мен бойым ары барарым – деп, Емельян айтты.

Каан келеле сурады:

– Сен кайда болгон?

Емельян кайда болгонын айтты.

– Нени экелген? – деп, ойто ло сурады.

Емельян көргүзерге тап эдерде, каан көрбөй лө айтты:

– Өскө неме.

– Өскө болзо, оны оодып салар керек – деп, Емельян айтты.

Емельян өргөөнөң чыгала, барабанды согордо, кааннын түмен черүзи једип келди. Емельянга јуучыл тоомјызын көргүскилеп, јакылта сакый бердилер. Черү Емельянын кийнинен барбазын деп, каан көзнөктөң көрүп кыйгырат. Олор кааннын сөзин укпай, Емельянын кийнинен баргылады. Мыны көрөлө, каан кыйгырды:

– Емельян үйин апарзын. Барабанын меге берзин деп сурагар.

– Берип болбозым. Мен оны оодоло, сууга чачып ийер учурлу – дейле, Емельян суу јаар барарда, ончо солдаттар кийнинен басты. Емельян барабанды оодо соголо, сууга чачып ийерде, солдаттар јер-башка јүгүре берген. Емельян дезе үйин јединеле, айлы јаар апарган.

Оноң ло бери каан оны шакпыратпас болгон. Ол амыр-энчү журтап, јакшыны јөөп, јаманды јуубас кижии болгон.

ЧЫМАЛЫ ЛА КҮҮЛЕ

(басня)

Чымалы суузап, карасуга келди. Суунын чакпынына алдырып, чымалы арай ла чөнгбөди.

Күүле агаштын салаазын апарып јаткан. Ол чымалынын агып баратканын көрүп, салааны карасуга таштап ийди. Чымалы салаага отурып, тынын корып алды.

Онын кийнинде ангчы шүүн јайа тудуп, күүлени тудар деп сананды.

Чымалы ангчыга јорголоп келеле, онын будынан тиштеди. Ангчы онтоп, шүүнин түжүрип ийди. Күүлечек учуп чыгала, удабай көрүнбөй калды.

АРСЛАН ЛА ЧЫЧКАН

(басня)

Арслан уйуктап јаткан. Онын үстиле бир чычкан мантады. Арслан ойгоноло, оны тудуп алды. «Сен мени бождоып ийзен, мен де сеге быйанымды јетирерим» деп, чычкан јайнады. Чычкан ого быйан јетирерге турганына арслан каткырала, оны бождоып ийди.

Онон ангчылар арсланды тудала, агашка јаба буулап салган. Чычкан арсланнын огурыжын угуп ийди. Ол мантап келеле, бууны үзе кертип айтты: «Быйанымды јетирерим дееримде каткырганын сагыжына кирет пе? Эмди көрүп турун ба, чычкандар да јакшызын јетирип јат».

БӨРҮ ЛЕ ЭЧКИ

(басня)

Бөрү көрзө, кайада эчки отоп јүри. Ол ого качан да јууктап болбозын билип айтты: «Сен бери түшкен болзон. Мында јер те түс, сен јийтен өлөң дө тату».

Эчки айтты: «Сен, бөрү, менин курсагымды сананып, төмөн кычырып турган эмезин, бойыннын курсагынды кичееп јүрүн».

Бажалыктар

Филипок.....	4
Кискечек.....	8
Кысчак ла мешкелер.....	10
Ўрен-сөөк.....	13
Уй.....	14
Өрт.....	17
Өрт өчүрөөчи ийттер.....	20
Эне адаруларды канайда таадакка табып бергенин уулчак куучындаганы.....	22
Кушкаш.....	24
Карган таадак ла баркызы.....	26
Агаш аразына јүреле, канайда јалкынга учураганы керегинде уулчактын куучыны.....	28
Арслан ла ийдичек.....	29
Ўч айу.....	32
Емельян ишчи ле куру барабан.....	36
Чымалы ла күүле.....	47
Арслан ла чычкан.....	47
Бөрү ле эчки.....	47

Толстой Лев Николаевич

Филипок
(балдарга куучындар)

Јурукчы Таисия Корцуганова

Көчүрөөчи Күлер Тепуков

Эптештирүү редактор Эрмек Тепуков

РОО «Азатпай» РА

Формат 84/108 ^{1/16}.

Печать офсетная. Бумага офсетная. Усл. п.л. 6.

Тираж 500.

Отпечатано в ОАО «Горно-Алтайская типография»